

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 40 (1954)

Artikel: Il pronom personal nunaccentuau el romontsch sursilvan
Autor: Widmer, Ambros
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882353>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 18.02.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Il pronom personal nunaccentuau el romontsch sursilvan

da P. Ambros Widmer OSB. Mustér

Mintgin che cumpareglia ils treis principals idioms romontschs sto bugen u nuidis constatar che il romontsch sursilvan ha piars ina noda-casa dils lungatgs neolating u romans: il pronom personal atonal (ni ella posiziun preverbala). Jeu digel nuidis, pertgei gest quei idiom passa schiglioc per in bien e genuin fegl dil latin, che ha el contrast de ses frars grischuns buca mo conservau biars plaids latins mo era pertgirau sco in pop il vegl nominativ latin.

Mo il pronom atonal ha bandunau il romontsch sursilvan e quei schi claramein che fuss encunter tut sentiment de lungatg (Sprachempfinden) de scriver ozildi: el mi ha detg, ti nus dias buca la verdad. Ei dat bein purists linguistics era ella Surselva che sesurveschan enqualga de quellas formaziuns, mo quei ei tut auter che il lungatg viv e popular sco el vegn tschintschaus ussa. Nus stuein semplamein acceptar il fatg che quei pronom atonal ha calau de funzionar en Surselva. Gia Theodor Gartner di en sia grammatica romontscha che il pronom atonal svaneschi sut las Miras (Schyn) e nus savein mo ord la historia dil lungatg ch'el eri inaga vivs e fermes era en Surselva. Gie, legend ils vegls cudischs romontschs da Nauli tochen Wendenzen essan nus surpri cun tgei naturalitad ei vegn fatg diever de quei pronom. Mi dai, nus ils vesein, jeu ti ditg, jeu els hai viu ed autras fuormas de quella sort ein schi frequentas che nus stuein adina puspei sedumandar: pertgei e co ei «tut quella gloria linguistica» ida a frusta?

Lein fierer in'egliada igl εμπrem sils auturs vegls sursilvans e sutsilvans: Calvenzano, Nauli, Gabriel ed Alig. L'emprema stampa sursilvana enconuschenta a nus ei il Sulaz de Stefan Gabriel digl onn 1611. Claramein influenzaus dall'Engiadina,

nua ch' il pronom atonal era ed ei aunc vivs, drova el fetg savens il pronom atonal. E tuts ils auters scripturs van — imitond u buc imitond igl emprem scriptur — la medema via sintattica-morfologica. Nus savein pia cumpegliar las fuormas atonales dils vegls auters sursilvans en in schema sco suonda (nus prendein cheu mo il dativ ed igl accusativ).

	Dativ	Accusativ	Per comparegliaziun: Fuormas accentuadas
1. pers.	mi	mi	a mei a mi
2. pers.	ti, chi, tgi, ghi	ti, t' ta, te	tei a ti
3. pers.	gli lgi	igl, ilg il, la	el ad el (ella)
4. pers.	nus	nus	nus a nus
5. pers.	vus	vus	vus a vus
6. pers.	ils igls	ils	els ad els (ellas)

Quei fuss grosso modo il schema dil pronom atonal. Grosso modo, quei vul dir ch' ei dat aunc bein enqual caussa ded aschunscher u de prender naven. Nus astgein inaga metter d'ina vart la 4. e 5. persuna, pertgei che nus anflein leu negina differenza fonetica denter las fuormas atonales ed accentuadas. Igl ei mo la posiziun preverbala che indichescha l'atonalitat. Exempels de quella posiziun dat ei en abuldonza: Cho nus ha Christ ha spindrau (Sulaz, pag. 17), Deus nus ha mussau quella via (Sulaz, introducziun), Scha jau vus spig (Alig, Passiun p. 72), El nus dat seu plaid (Nauli Anat. p. 52), Jou vus hai gig quei (L.

Gabriel NT, p. 472). Quei «nus» e «vus» atonal ei semantenus ditg. Ina raschun per lur conservaziun ei sco tier il pronom atonal en general: las repetidas ediziuns dils vegls cudischs religius e della bibla. Aschia legin nus ella «Mira de bein morir» 1792, p. 7: ch' el nus vegli adina mantener, ed ella «Doctrina cristiana 1847, p. 63: ch' el nus illumineschi. Ed in davos relict dil «nus» atonal (che ha nuota da far cun in «nus preverbal» en sias poesias pervia dil rem) schein nus aunc mintgadi el Bab nos: Nus meina buc en empruament.

Priu naven la quarta e la tschunavla persuna fuss aunc ded aschunscher al schema il nominativ della secunda, tiarza e sisavla persuna. Tuts auturs sursilvans enconuschan per il nominativ della secunda persuna mo il «ti». Il sutsilvan Nauli denton drova en sia «Anatomia dil Sulaz» duas fuormas per la secunda persuna: ti e tei. «Tei» fuss pia la fuorma accentuada e «ti» la fuorma atonala. Igl autur drova omisduas fuormas tut in denter gl' auter e jeu hai buca anflau la clav alla damonda pertgei ch' el scriva baul «ti», baul «tei». Ins ha l' impressiun ch' el ei buca staus pertscharts de quella differenza. Legend las empremas sisonta paginas dell' Anatomia anflein nus 42 ga la fuorma «tei» e 31 ga la fuorma «ti». Exempels: «Tei mai na veans a padêr cattar p. 10 ils logs che tei has portau . . p. 11. . . . provar . . . p. 48., sco ti gis, p. 44.» Bein savens entupein nus omisduas fuormas ella medema construcziun: «Ner che ti gis fauls la cardientscha, ner che tei na gis la verdad.» p. 38.

La tiarza persuna piarda savens sco aunc ozildi il vocal dil pronom suenter in vocal precedent: «di 'l, ha la detg. Mo quei ei buca atonalitad, mobein semplamein in' elisiun. Pér cura che nus anflein «La» enstagl ded ella all' entschatta d' ina construcziun senza vocal precedent (La gy ch' el regig, Sulaz 1611 p. 7) savein nus tschintschar d' in nominativ atonal.

Ina reha variaziun muossa, sco aunc per part ozildi, il pronom neuter (tudestg «es»). Steffan Gabriel per exempel scriva «ei» avon consonants ed «lg» avon vocals, mo dasperas vesein nus fuormas propi atonales: «I» e magari «e» (E stat scrit p. 94). Ei menass memia lunsch de studegiar cheu afuns il pronom neuter tier tuts ils vegls auturs, nus lein mo aunc menzionar il pronom atonal nominativ plural: «ei» enstagl ded «els». Quella

fuorma aunc oz savens duvrada s' auda er savens tier nos babs. Ex.: Sulaz 1611: fanei, vangivnei. Calvenzano, Mussament 1615: Ei poon mei gidar. Alig, Passiun 1672: Scha fovan ei lêtz.

Suenter quella liunga disviaziun ha ei num de seconcentrar puspei sin nies schema ed illustrar cun exempels che las fuormas propi atonales eran fetg usitadas en nos cudischs vegls. Schebein il pievel duvrava quellas fuormas schi savens sco lur scribents ei in' altra damonda! Il «mi» atonal dil dativ ed accusativ caschuna en sia fuorma fonetica e sia posiziun negina difficultad e vegn duvraus de tuts ugualmein: Nauli, Anatomia p. 17: mi muossa pia, Alig, Passiun 13: el mi vegnis tarmetter, Wendenzen, Vita de Niessegner 4: mi veglias po dar. Denter ils numerus exempels digl accusativ mo dus: Alig, Epistolas ed Evangelis 33: pertgei mi anquirevas, Luci Gabriel NT: el mi ven ad antardir.

Pli gronda variaziun muossa il pronom atonal della secunda persuna. Il dativ «ti» ei savens vegnius lomiaus e quel vegn representaus tras diversas fuormas: chi, tgi, ghi. In exempel basti per mintga sort: Condrau, Mira de bein morir 1792: quei ch' el ti muossa. Nauli, Anatomia 10: il soing spirt chi detig eint. Il medem: megliur ghi vegn a mussar.

Era igl accusativ «ti» atonal variescha savens e daventa «te» u «ta». Frequentamein croda il pronom atonal ensemen cul verb reflexiv, che s' ei midaus antruras en mintga persuna (jeu m' inclinel, ti t' inclinas, el s' inclina etc). Exempels per tut las fuormas indicadas el schema: Jau ti hondreschel (Mira de bein morir 1792); ilg qual t' hai manau or la terra (Sulaz 1611); ta vengian a meter en anguscha (Gabriel NT 1648); va à te mussi à gli spiritual (Alig, Epistolas ed Evangelis 1674).

Fetg interessanta ei la fuorma atonala della tiarza persuna: «gli» u «lgi» (dativ). Omisduas han la medema valur fonetica. Ils exempels ein numerus tier bunamein tuts ils scripturs. Alig, Passiun 1672: Jesus gli vess gig. Gabriel NT: ella lgi mettet num Jesus. Remarcabel ei «gli» po era esser feminin sco Florian da Brescia scriva 1707: Nossa Donna gli ha gig (numnadamein a S. Brigida). Igl accusativ secloma igl u ilg, feminin la. Calvenzano, Mussament 1615: Jau igl gis. Alig, Epistolas ed Evan-

gelis 1674: ad igl distadanen si. Wendenzen, Vita de Niessegner 1701: a igl ha bicciau. Steffan (1611) e Luci (1648) Gabriel dian «ilg». E sche nus vein aunc el schema la fuorma «il», sche vala quei mo pil Nauli. Ensumma stuein nus dir cheu, ch' igl ei forsa in tec prigus e buca diltut consequent de compegliar en nosa survista il Nauli, perquei ch' el va adina cun in pass ord la Surselva, stond enamiez denter il Surmir e la Foppa. Cura che la fuorma atonala «la» preceda il particip passiv, sche stat il davos sut l' influenza della fuorma feminina. Aschia scriva Wendenzen en sia Vita de N.: enten la quala Diaus l' ha schentada (numnadamein Maria). In auter exempel per «la»: L. Gabriel NT: Mo Joseph . . . la leva bucca far vangir a zanur.

La sisavla persuna (sco la tiarza plurala vegn oz savens clamada) posseda per il dativ ed igl accusativ la fuorma «ils» (raramain igls). Schebein ch' il dativ vegn buca duvraus savens saiel jeu tonaton citar dus bials exempels. St. Gabriel scriva en siu Sulaz: «Mo 'l ils dat er ilg sogn spirt». Alig di en sia Passiun: «Ch' el ils laschas . . . larg Barabba!» Las fuormas digl accusativ ston ins buca encurir ditg. Ils Gabriels, Alig, Wendenzen, Florian da Brescia, Riola ed auters scrivon bunamein sin minga pagina inaga «ils» von il verb. Ina buna e tarda perdetga per «las» anflein nus tier il Florian de Brescia 1707: tgi las garegia da saver.

Quei fussen pia grosso modo ils pronom atonals u nunaccentuai, sco ei vegnevan screts da nos emprems auturs sursilvans. Quella tradiziun ei semantenida ditg e liung, surtut sco nus vein gia menzionau tras las ediziuns dil medem cudisch tras treis tschentaners (tochen la sisavla ediziun). E tonaton sepiarda plaunsiu quei pronom. Sche nus schein che las ediziuns dil medem cudisch religius mantegnan per gronda part il pronom nunaccentuau, sche vesein nus denton era gest ellas ediziuns suandontas co il pronom svanescha. Dal Cudisch dils Evangelis ded oz dat ei quater ediziuns. Ell' emprema scriva Alig 1674: «quels ch' igl udevan . . . ad igl ancurivan . . . igl adurava». Las medemas citaziuns porta Gallin ella secunda ediziun cullas construcziuns: «quels ca udevan el . . . ad enquirevan el . . . adurava el. Gallin da sia vart scriva aunc «p» igl spiar» (=dumandar) . . . pertgei mi anquirevas». Las medemas construcziuns dat

Riedi ella tiarza ediziun 1823 cun: «per domendar **el**.... pertgei haveis vus ancureitg **mei**». Ella quarta ediziun de Deplazes 1930 dat ei lu neginas midadas pli: nies pronom ei morts. Ins sa forsa dir, che il pronom atonal seigi spartius suenter ina liunga malsogna entuorn 1800, hagi silmeins piars leu entuorn sia forza vitala, mo el teneva zaco la dira, pertgei che nus anflein aunc ella «Legenda» da Wenzin 1830 l'expressiun: Quei nus non importa» ed ella «Doctrina» de 1874: Che Dieus nus spindri, ch' el nus illumineschi, sco detg sura.

E las fuormas dils pronom accentuai? Han ellas era existiu en nos cudischs vegls? Ei va da sesez, ch' ils pronom accentuai, sco els ein duvrai ozildi en lungatg e scartira sesanflan en grond diember tier ils auturs dil 17 avel e 18 avel tschentaner. Ei dat bein enqual cudisch nua las fuormas tonalas ein schi numerusas sco las atonales. Quei ei nuot auter che natiral. Cura ch' igl autur u plitost siu sentiment de lungatg pli u meins dependents ded auters, leva accentuar in pronom ei el sesurvius dil pronom accentuau, en cass cuntrari ha el priu il «pign» pronom atonal. Mo ins sto tuttina constatar ina certa nunsegirezia e fluctuaziun. Buc adina stat nies «pign» en ina posiziun atonala u preverbala e buc adina vegn il «grond» pér suenter il verb. Ei dat biaras «nuances» denter fuorma accentuada e posiziun atonala e fuorma foneticamein atonala e posiziun accentuada. Ei dat manipulaziuns de tutta sort (o biala libertad grischuna!) e mintga autur navighescha in tec ella mar dil pronom accentuau-nunaccentuau. E cun quei tucchein nus la damonda finala: Era nies pronom inaga ina part integrala dil lungatg scret e tschintschau dil pievel sursilvan? Ei il pronom nunaccentuau import engiadines-talian u product digl intschess indigen? Ei para cert ch' il pronom ei ius a piarder tras l' influenza dil tudestg, al qual la faviala sursilvana era pli fetg exponida che il lungatg dellas valadas digl En. Ha il tudestg caschunau tras quei in grond donn a siu frar muntagnard privond el d' ina rihezia filologica e d' ina pusseivladad d' expressiun che ils auters dialects grischuns han conservau, ni ha il tudestg gidau tras quei il sursilvan de fierer naven in element linguistic che era mai genuin al Rein e d' anflar aschia sia atgnadad la quala ei tenor il plaid dil grond Ascoli: materia romana e spirito tedesco.